

BİR DİNİ TECRÜBENİN İFADE SİMGESİ: RÜKÛ

Abdurrahman KASAPOĞLU*

Özet

Dinler simgesel eylemleri ilk çağlardan bu güne kadar kullanmışlardır. İslam dini de müminlerden belli sembolleri kullanmalarını istemiştir. Bunlardan birisi, namaz ibadetinin parçalarından “rükû” dur. Kur’an’a göre rükû, ilahi buyruklara saygı göstermeyi sembolize eder. Bu sembol anlamının yanında Kur’an’da rükû kavramı ilahi değerlere uyma anlamını da içerir.

Anahtar Kelimeler: Rükû, İbadet, Dini Sembol, Dini Tecrübe.

Summary

Rükû as a Symbol of Religious Experience

Symbolic actions were used since old ages in religions. Islam wants to use certain symbols from believers. One of them is rükû from parts of ritual worship. According Qur’an rükû symbolizes showing respect to divine commands. In addition to meaning of it’s symbol, in Qur’an the concept of rükû includes the meaning of obeying to divine commands.

Key Words: Rükû, Ritual, Religious Symbol, Religious Experience.

Giriş

Rükû, bir ibadet formudur. İbadet formları tanrılı/tanrısız bütün dinlerde kullanılan dini davranışlardır. Kur’an’daki “rükû” sembolünü anlatmaya geçmeden önce, insanlığın dinî kültüründe, dinî davranışların yerini, önemini ve neyi ifade ettiğini değerlendirmek lazımdır. Yine bir Kur’an kavramı olan “rükû”yu iyi algılayabilmek için, kavramın Arapça’daki kullanım alanını, kelimenin kök anlamını, bu anlam ile Kur’an’da kullanıldığı anlam arasındaki uyumu belirlemek gerekir. İnsan-insana ilişkide kullanılan, rükûya benzer beden dili simgeleri de, bu tür simgeler aracılığıyla ifade edilmek istenen anlamlar hakkında insana fikir verirler. Dinî sembol olarak kullanılan rükû davranışıyla,

* Yrd. Doç. Dr., İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

insan-insana ilişkide kullanılan rükûya benzer beden dili sembolleri arasında, iletilmek istenen mesajlar açısından bir ortaklığın bulunup bulunmadığını tespit etmeye çalışacağız. “Rükû” kavramının Kur’an’da geçtiği metinleri değerlendirerek rükû sembolünün şekil ve ruh boyutunu ortaya koymaya gayret edeceğiz.

Araştırmamızda sırasıyla, Kur’an’da geçen Arapça bir kavram olan “rükû”nun etimolojik yapısını ve terim anlamını, İslâm dininde bir ibadet formu olarak rükûnun işlevini, dinlerde ritüelin yerini, sembol kullanmanın önemini, rükû ve benzer tavırların insan-insana ilişkide kullanımını ve ifade ettiği anlamları, “rükû”nun Kur’an’da nasıl anlamlandırıldığını ele alacağız. Sonuç bölümünde, “dinlerde ritüelin yeri”ni ve “rükûya benzer tavırların insan-insana iletişimde kullanımını”, “rükûnun Kur’an’da ele alınışı”yla birlikte karşılaştırıp değerlendireceğiz.

Bir Kavram Olarak Rükû

Arapça’da rükû, tevâzu, boyun eğme, itaat etme, sönme manalarına gelir. Rükû, acizlik ve benzer durumları ifade etmek için bazen boyun eğme manasında kullanılır. Baş eğme, bir kimsenin zenginlikten fakirliğe düşmesi, durumunun kötüleşmesi, maddî açıdan çöküntü yaşaması, yaşlı kimsenin belinin bükülmesi gibi eylemler ifade edilirken “rakea” fiili kullanılır.¹

Rükû, alçak gönüllülük ve kendini küçük düşürme manasına gelir. Kendini küçük düşürme ve alçak gönüllülük ibadet sırasında olabileceği gibi, bunun dışında insanın diğer durumlarıyla ilgili de olabilir. Rükû, son derece alçak gönüllü olma, itaat etme anlamında, zikir ve tesbih’e (Allah’ı anmaya) özgü bir durum ve tecrübeyi anlatır. Rükû ayrıca, namaza özel bir bedensel görüntüyü belirtmek için kullanılır.²

Rükû ile aynı kökten gelen “er-Rek’atü” kelimesi, yerdeki çukurluk demektir. Rükû, istiare olarak, kişinin statüsünün düşük olmasını dile getirir.³

Rükû kavramının Arapça’da ifade ettiği çeşitli manaları tespit ettikten sora, şimdi söz konusu bu anlamların ortak özelliklerinden hareketle bir ibadet formu olarak “rükû”ya şekil ve içerik yönünden açıklık getirmeye çalışacağız:

Rükû, varlığı dikkat çeken, göze batan bir görüntünün kaybolması, kendi kabuğuna çekilmesi demektir. Allah’ın huzurunda rükûya varan kimse, varlığın mutlak kaynağı karşısında kendi varlığını söndürür, O’nun varlığı karşısında kendini alçaltır, adeta yok sayar. Maddî durumu kötüleşen kimseler hakkında rükû kelimesi kullanılır. Zenginlik insana toplum içinde pek çok

¹ Ebu’l-Fadl Cemâlüddîn Muhammed İbn Mükrem İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, Dâru’l-Fikr, Beyrut, 1997, VIII/133; Ebu’l-Kâsım el-Hüseyn İbn Muhammed er-Râgıb el-İsfehânî, *el-Müfredât fî Garibi’l-Kur’ân*, Dâru’l-Ma’rife, Beyrut, tsz., s. 202; Ahmed İbn Yûsuf es-Semîn el-Halebî, *Umdetü’l-Huffâz fî Tefsiri Eşrefi’l-Elfâz*, Âlemu’l-Kütüb, Beyrut, 1993, II/123; İsmail İbn Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâh*, Kâhire, 1982, III/1222.

² İbn Manzûr, a.g.e., VIII/133; el-İsfehânî, a.g.e., s. 202; el-Halebî, a.g.e., II/123.

³ Ebû Abdullah Muhammed İbn Ahmed el-Kurtûbî, *el-Câmiu li Ahkâmi’l-Kur’ân*, Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrut, 1993, I/235.

yönden yüksek bir konum sağlar. Zengin iken zenginliğin elden gitmesi, kazanılan statülerin kaybedilmesi, sosyal tabakalar içindeki üst düzey konumun yitirilmesi, daha düşük bir konuma inme anlamına gelir. Rükû ederek Allah'ın huzuruna çıkan kul, bütün benliğinden, kibir ve gururundan, hatta toplumun kendine verdiği statülerden sıyrılarak, makamların, statülerin en yücesi, en sınırsız karşısında, adeta bir düşüşü, alçalmayı, tevazuyu yaşar. İnsan gençlik çağında, sağlıklı olduğu dönemlerde bedeni dik bir vaziyette durabilir ve yürüyebilir. Yaşlılığın getirdiği zayıflık, fiziksel yıpranma, kamburlaşmayı, belde bükülmeyi ortaya çıkarır. Bütün bu gelişmeler "rükû" kelimesiyle anlatılır.

İnsanın yaşlılık dolayısıyla belinin bükülmesi, güçlü, sağlıklı bir konumdan, zayıf, güçsüz, aciz, muhtaç, sınırlı, geri dönüşü olmayan bir noksanlığı, kusuru anlatır. Rukûya varan insan, sonsuz güç ve kudret sahibi Mutlak varlığın büyüklüğü karşısında, fiziksel yetkinliğini kaybeden yaşlı bir insan gibi, aciz, sınırlı, yetersiz, alçakgönüllü, çaresiz, muhtaç biri olduğunu sergiler ve hisseder. "er-Rek'atü" kelimesinin, yerdeki çukurluk manasına gelmesi ile, rükû eyleminde, varlık sferinin en yüksekinde bulunan Allah karşısında, kulun kendi seviyesinin düşüklüğünü ifade etmesi arasında temel bir anlam ilişkisi olduğu rahatlıkla sezilebilir. İstiare olarak, "rükû"nun kişinin konumunun düşük, aşağı olması anlamında kullanılması ile, rükûya vararak insanın Allah'ın konumunun yüceliği ve yüksekliği tecrübesini yaşaması arasında açık bir ilişki vardır. Rükûya varan kimse, Allah'ın makamı karşısında kendi konumunun derecesini tecrübe eder.

"Rükû" kelimesi Türkçe'de de hem insan ilişkilerinde hem de bir ritüel alanda kullanılmaktadır. Bu yüzden kelimenin Türkçe'deki kullanımına da yer vermek istiyoruz. Türkçe'de rükû, en genel anlamıyla eğilmek, öne doğru eğilmektir. Yine saygı göstermek manasına geldiği de söylenir.⁴ Daha özel anlamıyla ise, namaz kılarken elleri dizlere dayayıp, (ellerle diz kapaklarını tutarak) vücudun belden yukarısı yere paralel olacak bir şekilde (baş ve sırtı düz hale getirerek) eğilme, belli sözleri söyledikten sonra doğrulma hareketidir.⁵

Dinî bir terim olarak rükû, namazın her rekâtında ayakta kıraat bittikten sonra parmakları az açarak, elleri dizlere koyup öne eğilme, beden belden yukarısının yere koşut gelecek biçimde (baş dik durumda, vücudun belden yukarı olan kısmının, gövdenin/sırtın yere paralel gelecek şekilde) durmasıdır. Rükûda ayaklar dik tutulur. Rükû, namazın farzlarından biridir.⁶

⁴ Ali Püsküllüoğlu, *Türkçe Sözlük*, Doğan Kitapçılık, İstanbul, 1999, s. 1286; ; Komisyon, Örnekleriyle Türkçe Sözlük, M.E.B., İstanbul, 2000, III/2383; Heyet, *Temel Türkçe Sözlük*, Karakuşak Basın Yayın, İstanbul, 1986, III/1118.

⁵ Heyet, *Türkçe Sözlük*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1982, s. 423; Pars Tuğlacı, *Okyanus Ansiklopedik Sözlük*, Cem Yayınevi, VIII/2441; İsmail Parlatır ve Diğerleri, *Türkçe Sözlük*, Türk Tarih Kurumu Basım Evi, Ankara, 1998, II/1871.

⁶ İbn Manzûr, a.g.e., VIII/133; Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Eser Neşriyat, İstanbul, tsz., I/337; İslâm Ansiklopedisi, M.E.B., 1997; X/115; Orhan Hançerlioğlu, *İslâm İnançları Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1984, s. 487; Şinasi Gündüz, *Din ve İnanç Sözlüğü*, Vadi Yayınları, Ankara, 1998, s.324; Hasan Akay, *İslâmî Terimler Sözlüğü*, İşaret Yayınları, İstanbul, 1995, s. 397.

Rükû kelimesi Kur'an'da, namazda rükûya varmak⁷, secdeye kapanmak⁸, hem namazda rükû etmek hem de namaz dışında Allah'a boyun eğmek⁹ anlamında kullanılmıştır. Kur'an'da, bazen "rükû"ya vurgu yapılarak namaz¹⁰ kastedilir, bazen de "rükû" kelimesi ile, rükûya varmak veya secde etmek ya da namaz manalarından birinin¹¹ kastedilmiş olabileceği ihtimali üzerinde durulur.

İslâm Dininde Bir İbadet Formu Olarak Rükûnun İşlevi

Rükû Allah'ın büyüklüğü, ululuğu ve yüceliği karşısında, kulun kendi acizliğini, güçsüzlüğünü, zayıflığını itiraf etmek için, namaz kılarak gerçekleştirildiği bir bedensel vaziyet alıştıdır. Tapınma eyleminin ilk aşaması ayakta durmanın (kıyamın) ardından ikinci aşamaya geçilir. Kul, Allah'a karşı duyduğu saygıyı kıyamdakinden daha ileri derecede göstermek istiyorsa, eğilerek rükûya varır. "Rükû", yalnızca Allah'ı yüceltmek için yapılan bir bedensel vaziyet alıştıdır. Yalnız Allah'ın huzurunda eğilmek, rükû etmek mü'minlerin ayırt edici özelliğidir. Namaz kılmakta olan bir mü'minin rükûya gitmesi, Allah'a sınırsız bir sevgi ve bağlılık göstererek O'nu yüceltmesi anlamına gelir.¹²

İnsan ve hayvanların beden dilinde başın yukarı dikilmesi, kafa tutma ve büyülenme belirtisi, boynun bükülmesi ise huşû ve teslimiyet işaretidir. Kul, namazda Allah'ın izzetini bütün benliğinde hissederek, bunun göstergesi olarak başını eğir.¹³ Yaratanı karşısında büyülenme ve kibirden arınır. Bir yandan kendi eksikliğini, noksanını, kusurlarını itiraf ederken, diğer yandan Allah'ın azamet sıfatını, O'nun noksan sıfatlardan münezze olduğunu itiraf eder. Saygı için eğilmiş olmanın iyice belirginleşebilmesi için, parmak uçlarıyla diz kapaklarına ulaşacak şekilde tam olarak eğilmek gerekir. Ancak rükû vaziyeti, sıradan bir vucut hareketi olmayıp, ilâhî huzurda duyulan ta'zim hissini beden diliyle ifade edilmiş biçimindedir. Rükû, mü'minin kendini, Mutlak varlık içinde yok mesabesinde olduğunu hissetmesini temsil eder.¹⁴

Rükûnun da içinde bulunduğu namazdaki beden hareketleri, evrendeki varlıkların –cansız varlıklar, hayvanlar, bitkiler- yapmakta oldukları ibadetin bir

⁷ Tevbe, 9/111-112; Fetih, 48/29; Bakara, 2/125; Hac, 22/26,77.

⁸ Sâd, 38/24.

⁹ Mürselât, 77/47-48; Mâide, 5/55.

¹⁰ Bakara, 2/43.

¹¹ Âl-i İmrân, 3/43.

¹² Zekerîya Pak, *Kur'an'da Kulluk*, Kayıhan Yayınları, İstanbul, 1999, s. 255; Abdullah Yıldız, *Namaz*, Pınar Yayınları, İstanbul, 1991, s. 50, 111-112;

¹³ Burada sözü edilen baş eğme, mecâzî anlamdadır. Yoksa namazda baş eğme şeklinde bir ibadet formu mevcut değildir. Baş eğmek ifadesiyle, itaat etmek, saygı göstermek gibi manalar anlatılır.

¹⁴ Şah Veliyyullah Dihlevî, *Huccetullâhi'l-Bâliğa*, Çev. Mehmet Erdoğan, İz Yayıncılık, İstanbul, 1990, I/268, II/8-9; Eva de Vitray-Meyerovitch, *Duamın Ruhu*, Çev. Cemal Aydın, Şule Yayınları, İstanbul, 1999, s. 45; Hüseyin Certel, *Dini Hayatta İbadetin Yeri ve Önemi*, Dinî Araştırmalar, Sayı: 4, 1999, s. 217; Hidayet Aköz, *Kur'an'da Allah-Kul İlişkisi*, Seriyeye Yayınevi, İstanbul, 2000, s. 249.

sentezi gibi düşünülür. Namazdaki kıyam hareketi dağların, secde hareketi bitkilerin, rükû eylemi hayvanların durumlarıyla benzeştirilir. Hayvanlar her zaman rükû halinde bulunurlar. Namaz kılan mü'min rükû halinde Allah'ı yüceltmek niyetiyle tıpkı hayvanların duruşları gibi bedenine şekil verir. Allah insanın duruşunu, boynunun normal duruş biçimini hayvandan daha farklı yaratmıştır. İnsan rükûya giderek boynunu zelif bir tarzda eğer, iki büküm olur, sanki Allah'a olan itaatının yüklemiş olduğu ağırlığı vücudu taşıyamamaktadır.¹⁵

Allah-insan iletişiminde kullanılması dolayısıyla rükû sıradan beden dili sembollerinden ayrılır. Rükû yalnız Allah'ı yüceltmek, O'nun karşısında büyülenme ve kibirden arınmak düşüncesiyle yapılır. Rükûda, Allah'a karşı duyulan sevgi, saygı, korku, ümit, şükür, alçak gönüllülük, yardım isteme gibi çok yönlü duygular yoğun bir şekilde tecrübe edilebilir. "Rükû" formunu bir sembol olarak seçen ve onun Allah-insan iletişiminde kullanılmasını isteyen, rükûya tevhit inancı doğrultusunda biçim ve öz kazandıran Yüce Allah'tır. Müslümanın ibadetlerinin merkezi durumunda olan Kâbe sembolü, rükû ederken de insanların yöneldiği bir merkezdir. Rükû, müslüman kimliğinin tamamlayıcı bir unsuru olup, onu başkalarından ayırır. Cemaatle kılınan namazlarda gerçekleştirilen rükûya varma eylemi, rükûyu bireysel bir tavır olmaktan çıkararak, kolektif şuurun en üst seviyede yaşandığı bir etkinliğe çevirir.

Rükûnun şekli ve içeriğinin nasıl olması gerektiği yönündeki bilgilerin kaynağı Kur'an ve Hz. Peygamberin öğretileridir. İslâm'ın bir ibadet formu olarak rükû hakkında en sağlıklı bilgi edinmenin yolu Kur'an'a başvurmaktır.

Rükûyla Bağlantılı Olarak Ritüellerin İşlevleri

Rükûnun işlevlerini daha iyi ortaya koyabilmek için genel anlamda ritüellerin (ibadet formlarının) dinlerdeki yerini, özelliklerini ele almak istiyoruz. Ritüellerin özelliklerini tanımak, bir ritüel olan rükûnun İslâm dinindeki ve müslümanların hayatındaki yerini açıklamamıza katkı sağlayacaktır.

Ritüel, simgesel olan tüm biçimsel eylemlerdir. Daha dar anlamıyla ise, dinle ilgili simgesel eylemlerdir. Ritüel, kendine eşlik eden duygular adına tekrarlanır. Ritüel, insanların duygularını harekete geçirdikleri, uyandırdıkları önemli bir buluştur. Hareketlerin anlamlandırıcı yinelemesi, ritüel sembollerin sınıfını oluşturur. Çeşitli şekillerde ritüelleri sergileyen kimseler, hareketleri aracılığıyla bedenlerine veya dokundukları eşyaya anlamlı bir duruş verirler. Hareket ve tavır dili, tarihin ilk çağlarından bu güne kadar dinde önemli bir vasıta olarak kullanılmıştır. Ritüelin tarihi ilk çağlara kadar uzanır.¹⁶

¹⁵ Sadık Kılıç, *İslâm'da Sembolik Dil*, İnsan Yayınları, İstanbul, 1995, s. 223-224; Hasan Turabi, *Namaz*, Çev. Saim Eminoğlu, Risale Yayınları, İstanbul, 1987, s. 87.

¹⁶ Gilbert Durand, *Sembolik İmgelem*, Çev. Ayşe Meral, İnsan Yayınları, İstanbul, 1998, s. 11-12; Alfred N. Whitehead, *Dinin Oluşumu*, Çev. Mevlüt Albayrak, Alfa Yayınları, İstanbul, 2001, s. 55-56; Mehmet Kaplan, *Kültür ve Dil*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1998, s. 126; Seyit

Bütün dinler sembol kullanmıştır. Din, semboller ve pratiklerle (ritüellerle) ilgilidir. Din, bir dizi simge içerir; saygıyla karışık bir korku duygusu uyandıran bu simgeler ayin bağlantılıdır. Kutsal varlığa duyulan büyük saygı çeşitli ritüellerle ifade edilir. Bazı sosyologlar, dini “kutsal şeylerle ilişkili bir birleşik inançlar ve pratikler sistemi” olarak tanımlar. Ayinler, bir dine inananların kutsal varlıkla ilgili olarak yerine getirdikleri rol davranışlarıdır. Ayinler dinden dine farklılık gösterirler. Dinlerin kullandığı semboller birinden diğerine bazen kılık değiştirerek geçerler. Sözü edilen dinî davranışlar, norm halini alırlar ve belirli zamanlarda, belirli biçimlerde yerine getirilirler.¹⁷

Ayinler belli noktalarda diğer davranış biçimlerinden ayrılırlar, tekrar edilen, klişeleşmiş, biçimsel etkinliklerdir. Litürjik düzenleri yani birtakım sözcük ve eylem dizinlerini içerirler. Sözcük/kelâm, en yüksek seviyede semboldür. El bağlamak, eğilmek gibi bazı hareketler de itikat sembolleridir. Çağlar ve nesiller boyu tekrarlanan ayinler, kalıcı mesajları, değerleri ve duyguları eyleme çevirirler. Dinsel ayinler, çoğunlukla yalnız başına gerçekleştirilirler, ortaklaşa gerçekleştirilenler de vardır.¹⁸

Ayin, biçimsel ve ritmik bir tarzıdır. Aynı amaçlara yönelmiş ve yeri geldiğinde hiçbir değişiklik olmadan tekrarlanan eylemdir. Ayinler, inançları ortaya koyma fonksiyonunu yerine getirirler. İnançları sürekli olarak diri ve güçlü tutarlar. Ayinlerin ritmi, bunlarla birlikte bulunması gereken duyguları hatırlatır. Sürekli tekrar edilen hareketler duyguları tazeler. Ayini oluşturan formalizm aracılığı ile insan kutsala ve kutsalla ilgili değerlere itaat duygularını hatırlar.¹⁹

Ayinlerin işlevlerinden birisi toplumun pürüzsüz bir şekilde işleminin bağlı olduğu değerlere bağlılığı ve belli duyguları ifade etmek, pekiştirmek ve kuvvetlendirmektir. Ayin esasen simgesel ve anlatımsaldır, çoğu kez araçsal olarak tasarlanmıştır. Fakat ayinde önemli olan husus ritmik ve biçimsel hareketlerin çağrıştırdığı duygudur. Dini amaçlı eylem ve davranışların fonksiyonu, dindar kimselerde uygun heyecan ve duyguları yaratmaktır. Dinsel davranışların hemen hepsinde, kutsal karşısında hissedilen coşku ve heyecan yer alır. Bazen dinsel davranışlara korku hakim olurken, bazen de sevgi, saygı ve

N. Erkal, *Alternatif Düşünceler Sözlüğü*, Çev. Komisyon, İnsan Yayınları, İstanbul, 2001, s.52.

¹⁷ Anthony Giddens, *Sosyoloji*, Çev. Hüseyin Özel, Cemal Güzel, Ayraç Yayınevi, Ankara, 2000, s. 464, 471; Gordon Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*, Çev. Osman Akınhay, Derya Kömürcü, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1999, s. 156-157; Yümnü Sezen, *İslam'ın Sosyolojik Yorumu*, Birleşik Yayıncılık, İstanbul, 2000, s. 143-144; Enver Özkalp, *Sosyolojiye Giriş*, A. Ü. Eğitim Sağlık ve Bilimsel Araştırma Çalışmaları Vakfı Yayınları, Eskişehir, 1995, s. 171-172.

¹⁸ Conrad Philip Kottak, *Antropoloji*, Çev. Komisyon, Ütopya Yayınevi, Ankara, 2001, s. 472; Sezen, a.g.e., s. 143-144; Giddens, a.g.e., s. 464,471.

¹⁹ Eyyüp Sanay, *Genel Sosyoloji Dersleri*, G. Ü. Basın Yayın Yüksek Okulu Yayınları, Ankara, 1985, s. 132; Sulhi Dönmezer, *Toplumbilim*, Beta Basım Yayım, İstanbul, 1994, s. 246-247.

beklentiler ağır basar. Dinî davranışlar, belirli bir dinden olmanın temel göstergelerinden birisi kabul edilir.²⁰

Dinî davranışlar dindar insanların inançlarına devamlılık kazandırır ve güç katarlar. Sadece kutsal kabul edilen varlığa değil, inanılan bütün değerlere itaat etme şuurunu canlı tutarlar. İnanılan değerlere olan bağlılığı pekiştirip güçlendirirler. Dinî davranışlar aynı zamanda dindar bireyin hangi dine mensup olduğunu gösterirler.

Ritüelin, biri zahiri, diğeri derûnî şeklinde iki temel boyutu olmakla birlikte, bunlardan ilkinin ikincisine hakim olması, baskın gelmesi durumuna sıklıkla rastlanır. Eğer bir ritüel, kendisine anlam yükleyen duygu, niyet ve düşünce gibi derûnî boyutlar dikkate alınmayarak, sadece görüntüsel davranışlardan ibaret duruma gelirse, böyle bir ritüel dinî açıdan anlamını yitirir. Dinî tecrübenin teorik ifadesiyle pratik anlatımı birbirine sıkıca bağlıdır. Bir din hem tasavvurlar, fikirler toplamı, hem de dışa yansıyan davranış ve içten yönelik şeklindeki tavırlar toplamıdır.²¹

İnsanlar sembol diliyle içlerindeki duyguları, sanki birer somut algıymış gibi açıklayabilir ve bir çok şeyi temsilî olarak anlatabilir. Sembol, duygularla anlatılamayan bir şeyi belirten somut nesne, işaret, remiz, timsal, simge demektir. Temsil işlevine sahip olan ayinler, sembolik mahiyetlerdir. Ayin ve ibadetler düzenli-tertipli birtakım hareketlerdir.²²

Ayinler, kutsal/ilâhî hakikati temsil etmek amacıyla düzenlenmiş faaliyet sembolleridir. Dinî değerler semboller aracılığıyla algılanır. Dinî semboller, dinî aksiyonlarla, dinî duygularla ilgili olup ibadet maksadıyla kullanılır. Dinî inanç ve kavrayış biçimleri, çoğunlukla semboller aracılığıyla ifade edilir. Kutsalla ilişkinin/iletişimin ritüel formları, dinî tavrı ve düşünceyi dile getiren değişik görüntülerle dışarıya yansır. Aşkın olan varlığa karşı insanda saygı ve sevgi uyandıran, itaati çağrıştıran herhangi bir şey dinî sembol olarak kabul edilebilir. Dinî sembol, insanın dikkatini, hayatının en yüksek belirleyicisi olarak saygı duyduğu, hürmet beslediği realiteye yöneltilir. Dinî semboller basit bir iletişim aracı değildirler. Onlar duygu ile yüklüdürler, onların duygusal ve düşünsel yanları vardır. Dinî sembollerde olgunlaşmaya yönelik bir düşünce hakimdir. Dinler varlıklarını semboller aracılığıyla devam ettirirler.²³

²⁰ Ekber S. Ahmed, *İslâm ve Antropoloji*, Çev. Bedri Gencer, İnsan Yayınları, İstanbul, 1995, s. 76; Feyzullah Eroğlu, *Davranış Bilimleri*, Beta Basım Yayım, İstanbul, 1995, s. 96-97; Metin İşçi, *Davranış Bilimleri*, Der Yayınları, İstanbul, 1996, s. 32.

²¹ Ninian Smart, *Din ve İnsan Tecrübesi*, Çev. Ali İhsan Yitik, Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, İzmir, 1992, Sayı: 7, s. 427; Niyazi Akyüz, *Dinin Nesnelleşmesi*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Ankara, 1997, sayı: 37, s. 299.

²² Osman Pazarlı, *Din Psikolojisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1982, s. 190-191; Yaşar Düzenli, *Sembolizm Açısından İsrâ ve Miraç'a Yeni Bir Yaklaşım Denemesi*, Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Eskişehir, 2001, sayı: 1, s. 32-33.

²³ Erkan Perşembe, *Dinde Sembolün Fonksiyonu ve İslâm'da Sembolik Değerlerin Bugünü*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Samsun, 1998, Sayı: 10, s. 94; Galip

Dinlerin sembol kullanmaları her zaman kaçınılmaz bir ihtiyaç olmuştur. Çünkü dini inanç ve tasavvurlar genellikle semboller aracılığıyla dile getirilirler. Dinî semboller insanın ilgisini kutsal kabul edilen varlığa yöneltirler. Bu semboller sadece dış görünüşten ibaret olmayıp duygu ve düşünce yüklüdürler, aynı zamanda metafizik gerçekliği temsil ederler.

Bütün dinlerde kutsalın tecrübeleri, varlığı zihnen belirlenmiş olan Tanrı ya da tanrısal güçler karşısında saygı filleriyle ifade edilmiştir. İnsan kutsal/Tanrı ile ilişki kurma ihtiyacını ibadet gibi formlar aracılığıyla karşılar. Bir dinin mensuplarının yerine getirdikleri bütün spesifik dinî pratikler, dinin ibadet boyutunu oluşturur. Dinin bir duygu ve davranış meselesi olarak ortaya çıkması, dinî tecrübenin pratik anlatımıdır. Dinî tecrübenin ifade şekillerinden ve dinî hayatın en temel tezahürü olan dinî pratikler, imanla sıkı bir ilişki içerisindedir. Bireyin dindarlığının ölçüsü ibadetleri yerine getirip getirmemesiyle değerlendirilebilir. Dinin teorik bildirisinde açıklanan iman konuları ibadetler aracılığıyla pratik anlamda uygulanır ve gerçekleştirilir.²⁴

Ritüellerin işlevleri konusunda kısa bir değerlendirme yapacak olursak ortaya şu sonuçlar çıkar: Dinde önemli bir vasıta olarak kullanılan ritüeller, kendilerine eşlik eden duygular adına tekrarlanan biçimsel eylemlerdir. Ritüeller, inançları ortaya koyma işlevini yerine getirirler. Dinî tecrübenin pratik anlatımı olan ritüeller, inançla sıkı bir ilişki içerisindedir. Ritüelin biri görünür, diğeri duygusal ve düşünsel olmak üzere iki temel boyutu vardır. Kutsal karşısında hissedilen coşku ve heyecan, saygı, sevgi, korku gibi duygular hareket ve tavır diliyle anlatılır. Ritüeller, sadece Kutsal karşısında belli anlarda yaşanan duygusal ve düşünsel tecrübe olarak kalmazlar, aynı zamanda kalıcı mesajları, değerleri ve inançları eyleme çevirirler. Yani Kutsal ile olan ilişkiyi hayatın geneline yayarlar. Ritüeller şekil ve içerik yönünden dinden dine farklılık gösterirler. İslâm dini de, Allah insan iletişimini, tevhit ilkeleri doğrultusunda sağlayan davranış kalıpları belirlemiştir. İslâm'ın belirlediği dini davranış kalıplarından birisi, namazı oluşturan unsurlardan "rükû"dur. Rükû, Allah-insan iletişiminde şekil ve içerik olarak etkin bir şekilde kullanılır.

"Rükû" bir dinî ritüel olmanın yanında, insanlar arası ilişkilerde de iletişim sembolü olarak kullanılmıştır. İnsanlar arası ilişkilerde kullanılan "rükû"nun açıklığa kavuşturulması, ritüel olarak kullanılan "rükû"yu anlamamızı kolaylaştıracaktır. Bu yüzden, insanlar arası ilişkilerde rükûya benzer tavırların kullanıldığı ortamlara değinmek istiyoruz.

Atasağun, *Sembol ve Sembolizm*, Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Konya, 1997, sayı: 7, s. 375-386.

²⁴ Mehmet Taplamacıoğlu, *Din Sosyolojisi*, A. Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1983, s. 183-185; Mustafa Aydın, *Kurumlar Sosyolojisi*, Vadi Yayınları, Ankara, 1997, s. 99; M. Emin Köktaş, *Türkiye'de Dinî Hayat*, İşaret Yayınları, İstanbul, 1993, s. 53; Mehmet Bayyigit, *Sosyo-Kültürel Yönleriyle Türkiye'de Hac Olayı*, T.D.V. Yayınları, Ankara, 1998, s. 94; Ünver Günay, *Din Sosyolojisi*, İnsan Yayınları, İstanbul, 1998, s. 222; Joachim Wach, *Din Sosyolojisi*, Çev. Ünver Günay, M.Ü.İ.F.V. Yayınları, İstanbul, 1995, s. 51-52.

Rükûya Benzer Tavırların İnsan-İnsana İletişimde Kullanılması

Rükû sadece dinsel ritüellerde kullanılan bir sembol değildir. Eski saray hayatında, krallıkla yönetilen ülkelerde, Uzakdoğu kültüründe, hiyerarşik otoritenin hüküm sürdüğü özel durumlarda kullanılmıştır. Dinî sembolizmde rab-kul ilişkisinin gerçekleştirilmesinde rol alan bu sembol, insan ilişkilerinde ast-üst ilişkilerinin gerçekleştirilmesinde rol oynar. Dinde, Tanrıyı selamlama, ona boyun eğme ve saygı gösterme amacına yönelik olarak kullanılan rükû sembolü, tarih boyunca insan ilişkilerinde de benzer amaçlara hizmet etmiştir. İslâm dininin Allah-insan iletişimde kullanılmak üzere seçtiği rükû sembolü, çoğu kültürlerde yaygın olan ve geçmişi tarihin derinliklerine uzanan bir beden dili göstergesidir.

Bedenin duruşu, insanlarda karşısındaki insan hakkında belli bir izlenim bırakır. İnsanlar vucut diliyle, oturmakla, kalkmakla karşısındakine işaretler verirler. Bir kimseye karşı saygı ifadesi olarak ayağa kalkmak gibi, toplumsal konuma ve role bağlı olarak toplumsal jestler kullanılır.²⁵

Öne eğik duruş, insanın ruh halini de eğip büker, karşısındakinin önünde onu ezik, eşit olmayan duruma düşürür. Başı öne eğik bir pozisyonda insan, alçakgönüllülük sergileyebilir. Boyun eğme itaat ruhunun göstergelerindedir. Günümüzün selamı, vucut eğme davranışına bir göndermedir. Bugün eğilme davranışı, değişik ortamlarda saygı anlamında kullanılır. Tiyatrolarda oyun bitiminin ardından sanatçılar izleyiciler karşısında eğilirler. İnsan, karşısındakine göre kendini ne kadar aşağı görürse, mütevazî hissederse, bedenini de o oranda eğer. Kişiler arasında önemli toplumsal farklılıklar bulunması durumunda dostluk belirten davranışlar, eğilerek el öpme tarzında gerçekleştirilir.²⁶

Hiyerarşik otoritenin hüküm sürdüğü özel durumlarda, bazı din kurumlarında, bel bükme jestine rastlanır. Bel bükme, bazı kültürlerde yatıştırıcı selamlama biçimini alırken, bazılarında da acındırma amacını güder. Eğilerek selam verme, Uzakdoğu kültüründe aynı zamanda saygı gösterme anlamına da gelir. Hint ve Asya ülkelerinde, ellerin birbirine kavuşturularak, hafifçe başın eğilmesi, boyun eğme işareti sayılır. Japonya'da, avuç içi üst bacağa yapıştırılarak tüm beden ile eğilme davranışı görülür. Saygı derecesine bağlı olarak eğilmenin derecesi değişir. Tarihsel olarak bedenin başkalarının önünde eğilmesi, alçaltılması üst-ast ilişkilerinin belirlenmesinde kullanılmıştır.

²⁵ Mümin Ertürk, *İşletme Biliminin Temel İlkeleri*, Beta Basım Yayım, İstanbul, 1996, s. 144; Merih Zillioğlu, Ahmet Haluk Yüksel, *İletişim Bilgisi*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 1994, s. 66; Orhan Doğan, Selma Doğan, *Kişiler Arası İlişkiler*, Somgür Yayıncılık, Ankara, 1994, s. 74.

²⁶ Desmond Morris, *Çıplak Maymun*, Çev. Nuran Yavuz, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1985, s. 166-167; Ahmet Şerif İzgören, *Dikkat Vucudunuz Konuşuyor*, Academyplus Yayınevi, Ankara, 2000, s. 128.

Ercan Kaşıkçı, *Beden Dili*, Hayat Yayınları, İstanbul, 2002, s. 98-99; Otto Schober, *Beden Dili*, Çev. Süeda Özbent, Arion Yayınevi, İstanbul, 1996, s. 61; Allan Pease, *Beden Dili*, Çev. Yeşim Özben, Rota Yayınları, İstanbul, 1997, s. 155.

Aşırı saygı ve boyun eğme ifade eden hareketler yapmak –dilekçe veren kimsenin yere kapaklanması, uşağın yerlere eğilmesi- eski saray hayatını anlatan, çağımızda yaygınlığını kaybeden davranışlardır. Krallıkla yönetilen ülkelerde, kraliyet ailesinden birileri geçtiği zaman halk onların karşısında eğilirdi. Kadınlar kraliyet ailesi üyeleriyle karşılaştığında reverans yapar, erkeklerse başlarını eğerek ya da şapkalarını çıkararak kendilerini o kişiden daha kısa göstermeye çalışırlardı. Bazı Doğu kültürlerinde halen, lider kişinin bastığı zemin öpülür. Onun egemenliğinde olan kişi ona boyun eğdiğini bu surette dile getirir.²⁷

İnsanların duygu ve düşünceleri bedenlerine yansır. İnsanlar duygu ve düşüncelerini bilinçli olarak beden dili kalıplarına çevirmeyi alışkanlık haline getirmişlerdir. İnsanların alışkanlık haline getirdiği beden dili sembollerinden birisi de öne doğru eğilerek yapılan jesttir. Öne doğru eğilme jesti tarihin her döneminde pek çok kültürde kullanılmıştır. Öne doğru eğilme jestinin kullanımında kültürler arasında küçük farklar olsa da, genellikle bu jest selâmlama, saygı gösterme, karşısındakinin otoritesini kabul etme gibi anlamlarda kullanılmıştır. Öne doğru eğilme jestinin ast-üst ilişkilerinin hüküm sürdüğü tarihî kurumlarda belirgin bir kullanıma sahip olduğu dikkat çeker. İnsanlığın ortak malı haline gelmiş bu jest, Kur'an tarafından Allah-insan iletişiminde kullanılmak üzere seçilmiştir. Buna göre, Allah'ın huzuruna çıkan bir müslüman duygu ve düşüncelerini bedenine de yansıtarak öne doğru eğilir yani rükûya varır.

Araştırmamızda bu aşamaya kadar, Arapça'da rükû kavramının kullanıldığı anlamları ve bu anlamların, namazın bir parçası olan rükû ile olan anlam bağlantılarını, İslâm dininin bir ibadet sembolü olan rükûnun işlevlerini, "rükû"yu anlamamıza yardımcı olması için genel anlamda ritüellerin işlevlerini, rükûya benzer davranışların kullanıldığı alanları tespit etmeye çalıştık. Şimdi, İslâm dininin birinci dereceden kaynağı olan Kur'an'da rükûnun nasıl ele alındığını inceleyeceğiz.

Kur'an'da "Rükû" Kavramının Yer Aldığı Âyetlerin Tahlili

Kur'an'da rükû kavramına yer verilen âyetleri ve bunlara yapılan yorumları belli alt başlıklar altında toplamakta güçlükle karşılaştık. Çünkü bir âyetin yorumu birden fazla değişik boyutu içermektedir. Aynı boyut birden fazla âyette tekrar edilmektedir. Bu yüzden âyetleri belli başlıklar altında ele alırken meselelerin en ayırt edici boyutunu teşkil ettiği kanaatine vardığımız yönlerini tercih ettik. Konunun daha iyi anlaşılmasını sağlamak için yapmaya çalıştığımız sınıflamada alt başlıklar şöyle oluşmuştur: Rükû kelimesiyle secdenin anlatılması, geniş anlamda rükû (namazda ve namaz dışında boyun eğme), müslümanı niteleyici sıfatlardan birisi olarak rükû, Kâbe merkezli bir ibadetin

²⁷ Samy Molcho, *Beden Dili*, Çev. E. Tülin Batır, Gün Yayıncılık, İstanbul, 2000, s. 247-248; Pierre Guiraud, *Göstergebilim*, Çev. Mehmet Yaygın, İmge Kitabevi, Ankara, 1994, s. 112; Wolfgang Zielke, *Sözsüz Konuşma*, Çev. Esat Mermi, Say Yayınları, İstanbul, 1993, s. 33-34; Pease, a.g.e., s. 155; Kaşıkçı, a.g.e., s. 98-99; Morris, a.g.e., s. 166-167.

tamamlayıcı unsuru olarak rükû, Allah için yapılan bütün iyiliklerin özeti olarak rükû, Allah'ın bir seçimi olarak rükû formu ve Hz. Meryem'in rükûsu.

1. Rükû Kelimesiyle Secdenin Anlatılması

Kur'an'da, Hz. Dâvud'un secdeye varması "rükû" kavramıyla açıklanır. Hz. Dâvud'un yaptığı rükûdan, "harra râkian" diye söz edilmesi, onun secdeye vardığını anlatır. Fakat bu secde eylemi rükûdan büsbütün bağımsız değildir. Allah'ın huzurunda ayakta duran bir kişinin rükûya vararak secdeye gittiği görülür. Ayaktayken secdeye varmak için rükû aşamasından geçilir.

*"(Dâvud) dedi ki: 'And olsun (o) senin, koyununu kendi koyunlarına katmayı istemekle sana zulmetmiştir. Zaten (mallarını birbirine) karıştıran ortakların çoğu birbirine zulmederler. Yalnız inanıp iyi işler yapanlar bunun dışındadır ki, onlar da ne kadar azdır!' Dâvud, (bu hükümle) kendisini denediğimizi, (kendisine bela vereceğimizi sandı da Rabb'inden mağfiret diledi, eğilerek secdeye kapandı ve tevbe edip (bize) döndü."*²⁸

Bu ve daha önceki âyetlerde anlatıldığı şekliyle, Yüce Allah'ın kendisini denediğini düşünen Hz. Dâvud, O'ndan bağışlanma diler. Bu duygu ve düşüncelerle secdeye kapanır. Âyette yer alan "harra²⁹ râkian" ifadesi, secdeye kapandı anlamındadır. "Rükû" kelimesiyle secde eylemi kastedilmiştir yani "secde"den 'rükû' diye bahsedilmiştir. Burada rükû ile secdenin kastedildiği konusunda müfessirler arasında neredeyse görüş birliği vardır. "Secde" meyletmek, "rükû" eğilmektir. Onlardan birisiyle diğeri kastedilebilir. Fakat her birinin yapılış şekli farklıdır. Her ikisi de eğilmek suretiyle yapılmaktadır. Rükû hakkında "harra" (rükûya kapandı) denilmez. Rükû ettikten sonra kapandı denilebilir. Rükû secdeden bir önceki aşamadır. Âyette, rükû ederek secdeye kapandı anlamı da kastedilmiş olabilir. Kimi müfessirlere göre ise, "harra râkian" ifadesi "rükû'nun gerçekleştiğini gösterir. Secde, Hz. Dâvud'un başından geçenlerle ilgili anlatılan haberlerde yapıldığı belirtilen bir eylemdir.³⁰

"Harra râkian"dan sonra gelen "enâb" ifadesi Hz. Dâvud'un tevbe edip pişmanlık duyarak Rabb'ine yönelişini dile getirir. Dâvud'un rükûsunun/secdesinin içeriğini tevbe ve şükür oluşturmaktadır.³¹

²⁸ Sâd, 38/24.

²⁹ "Harra" fiili düşmek anlamındadır. Yüksekten düşen su ve benzeri şeylerin çıkardığı ses "el-harîr" diye isimlendirilir. Secde eyleminde yüksekten düşmek ve tesbih sesinin ortaya çıkması söz konusudur. (Mecdüddîn Muhammed İbn Yakûb el-Fîrûzâbâdî, *Besâiru Zevî't-Temyîz*, el-Mektebetü'l-İlmiyye, Beyrut, tsz., II/531.)

³⁰ Fahreddîn er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, Beyrut, 1997, IX/385; el-Kâdî Nasiruddîn el-Beyzâvî, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1988, II/310; el-Kurtûbî, a.g.e., XV/120; İzzuddîn Abdulazîz İbn Abdisselâm ed-Dimeşkî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, Dâru İb Hazm, Beyrut, 1996, III/78; Ahmed Mustafâ el-Merâğî, *Tefsîru'l-Merâğî*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1998, VIII/214; Ebu'l-A'lâ el-Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, Çev. Muhammed Han Kayani ve Diğerleri, İnsan Yayınları, İstanbul, 1989, V/60; Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, Dâru'l-Kalem, Beyrut, tsz., III/55.

³¹ el-Beyzâvî, a.g.e., II/310; el-Mevdûdî, a.g.e., V/60.

Rükû kelimesinin secde etmek anlamına da geliyor olması, Kur'an yorumcularının kanaatlerinin bu âyette secdeden söz edildiği yönünde olması, rükû eden kimse hakkında 'harra' (kapandı) kelimesinin kullanılmayışı, Hz. Dâvud'la ilgili aktarılan rivayetlerde onun secdeye kapandığının söylenmesi "harra râkian" ifadesiyle secdenin anlatılmak istendiğini gösterir. Fakat bu belirtilerden Hz. Dâvud'un rükû etmediği anlamı çıkmaz. Kimi müfessirlerin de belirttiği gibi, "râkian" kelimesi rükû eyleminin gerçekleştiğini dile getiren bir ifadedir. İnsan secde ederken de, rükûya varırken de eğilir. Rükû sadece eğilmektir, secde ise önce eğilip sonra meyletmektir. İnsan önce rükûya varır, ardından secde eder, secde rükûdan sonra gelen bir aşamadır. Hz. Dâvud, bağışlanma dileğini, tevbesini, pişmanlık duygusunu, şükür ve minnettarlığını, bütün bu duygu ve düşüncelerle Rabb'ine yönelişini rükû/secde biçimindeki beden diliyle anlatmak istemiş olabilir.

Geniş Anlamda Rükû (Namazda ve Namaz Dışında Boyun Eğme)

"Rükû" kelimesi, bazen sadece namazda fiili olarak eğilme manasını değil, aynı zamanda namaz dışında da gerekli her koşulda boyun eğme anlamını içerir. Araştırmamızın bu bölümünde "rükû" kavramının geniş anlamda kullanıldığı iki âyeti değerlendirmeye çalışacağız.

*"Hakk'ı yalanlayanların vay haline o gün! Onlara; "rükû edin" dediği zaman, rükû etmezler."*³²

"Rükû edin" ifadesine anlam yüklerken farklı bakış açıları ortaya çıkmıştır: Bunlardan biri; Hakk'ı yalanlayanlara namaz kılın, ya da namazda rükû edin denilmiştir. İbadetlerin en önemlisi namazı kılmaları emredildiğinde onlar bundan kaçınmışlardır.³³

Bir diğer bakış açısı da şöyledir: Buradaki "rükû" genel bir ifade olup kapsamı geniştir. Namazda ve namaz dışındaki gerekli yer ve durumlarda da boyun eğmeyi içerir. Ancak, bu âyette genel boyun eğme durumu namaz/rükû ile dile getirilmiştir. Allah'a kulluk sadece O'nun huzurunda fiili olarak eğilmeyi değil, indirdiği kitaplara inanmayı ve itaat etmeyi de içerir. Âhirette, inkârcıların cezaya çarptırılmalarının nedeni dünyada Allah için eğilmemeleri, namazı ciddiye almamaları, Kur'an'ın sunduğu değerleri kabul etmemeleridir. Bazı yorumlarda rükû etmenin anlamı verilirken namazdaki rükûdan söz edilmez. Rükûnun anlamı, itaat ve huşûdur. İnkârcılardan iman etmeleri istenmiş, hidâyete davet edilmişler, fakat bu çağrıya katılmamışlardır. Onlara Hakk'a boyun eğin denildiğinde, boyun eğmemişlerdir. Âyette geçen "irkeû"nun manası, Allah'a itaat edin, vahyini kabul ederek, dinine tâbi olarak, O'na huşû ve tevâzu gösterin. Gururlanmayı, kibri, büyüklenmeyi bir yana bırakın, demektir. Fakat "irkeû" emrine muhatap olanlar, büyüklenme, tecebbur

³² Mürselât, 77/47-48.

³³ el-Beyzâvî, a.g.e., II/559; el-Kurtûbî, a.g.e., XIX/110; Muhammed İbn Ali İbn Muhammed eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadir*, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut, 1995, V/450; Abdurrahmân İbn Nâsir es-Sa'dî, *Teyşiru'l-Kerîmi'r-Rahmân fi Tefsiri Kelâmi'l-Mennân*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1996, s. 838.

(hükmetme) eğilimleri yüzünden, Allah'ın huzurunda huşû göstermemişler, vahye uymayı kabul etmemişler, büyüklenmekte ısrar etmişlerdir.³⁴

Allah önünde "rükû", tevâzu ve saygının ifade biçimlerinden biridir. Rükû kişinin sırrını Allah'a açması, O'nunla gizli konuşması, her şeyiyle O'na açılmasıdır. Rükû, sözlükte, hissî olarak mutlak şekilde boyun eğme anlamında kullanılmaktadır. Namaz rükûsu da bu tür bir anlama sahiptir. Rükûnun içeriği; itaat ve boyun eğmedir. Rükû davranışı, mecâzî olarak hissî manada boyun eğmeye benzer. Rükû, müslümanların Allah için kıldığı namazın göstergesi olmuştur. Câhiliye Araplarında gelenek olarak zaman zaman kılınan namaz türü ibadet vardı. Putlar önünde secdeye varılırdı, fakat putlara (belki) rükû edilmezdi.³⁵

Bu âyette rükû olgusunun şekli/görüntüsel yönden çok içerik ve anlam boyutu öne çıkmaktadır. Buradaki rükû kavramı anlam sahası geniş olan genel bir ifadedir. Hem namazda hem de namaz dışında gerekli her durum ve koşulda Allah'a boyun eğmeyi, huşû ve tevâzu göstermeyi, indirdiği kitaplara inanmayı ve gereklerini yerine getirmeyi içine alır. Rükû davranışının karşıtı, Allah ve ilâhî değerler karşısında gururlanmak, büyüklenmek, zorbalık yapmak, boyun eğmemek, vahye uymamakta ısrar etmektir.

Kur'an'da rükûnun kullanıldığı anlamlardan birisi, Allah'a boyun eğmektir. "Rükû", kulun Allah karşısındaki ruh halini anlatır. "Rükû" kelimesi ile anlatılmaya çalışılan şey, kulun Allah ile olan bütün ilişkilerine yansıyan ruhsal durumdur. Bu manada "rükû", bedensel vaziyet alıştan öte, onun duygusal, düşünsel içeriğinin Allah-insan ilişkisinde ortaya çıkmasıdır:

*"Sizin dostunuz, ancak Allah, O'nun elçisi ve namazlarını kılan, zekâtlarını veren, rükû eden mü'minlerdir."*³⁶

Kur'an'da bu âyetin öncesinde, yahudilerin ve hıristiyanların mü'minlerin dostu, yardımcısı olamayacağı belirtilir. Mü'minlerin dostu, sadece Allah, O'nun elçisi ve mü'minlerdir. Bu mü'minlerin belirgin nitelikleri, namaz kılıyor ve zekât veriyor olmalarıdır. Ayrıca âyet, mü'minleri "râkiûn" diye tanıtmaktadır. Bazı yorumcular, "râkiûn"u, zekât vermenin bir şekli; bazıları da hem zekât vermenin hem de namaz kılmanın özü olarak anlamışlardır. Birinci yaklaşıma göre, mü'minler namazda rükû ettikleri sırada zekât verirler. Bu âyetin, namazda rükû ettiği esnada zekât veren Hz. Ali hakkında indiği söylenir. Diğer yaklaşımın sahipleri ise, "râkiûn"a –bedensel bir vaziyet alış değil-, boyun eğmek anlamını yüklerler. Buna göre, mü'minler Allah'ın emirlerini, herhangi

³⁴ Ebu'l-Kâsım Cârullâh Muhammed İbn Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki Ğavâmizi't-Tenzil*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1995, IV/669; el-Kurtûbî, a.g.e., XIX/110; el-Beyzâvî, a.g.e., II/559; eş-Şevkânî, a.g.e., V/450; İsmâil Hakkı Bursevî, *Tefsîru Rûhu'l-Beyân*, Mektebet-ü Eser, İstanbul, 1389, X/290-291; Seyyid Kutub, *Fi Zilâli'l-Kur'an*, Dâru's-Şurûk, Kâhire, 1997, VI/3795; Muhammed Cemâluddîn el-Kâsimî, *Tefsîru'l-Kâsimî*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, 1994, VII/241; el-Mevdûdî, a.g.e., VI/535; Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, 1991, X/277.

³⁵ el-Bursevî, a.g.e., X/291; Ateş, a.g.e., X/278.

³⁶ Mâide, 5/55.

bir korku/çekinme nedeniyle değil, içlerinden geldiği için, gönül rahatlığı ve memnuniyetiyle yerine getirirler; gösterişe kaçmaksızın zekâti verir ve namazı eda ederler. Namaz kılarırken, zekât verirken huşû, nefsinin alçaltma ve tevazu içerisinde bulunurlar. Onlar hiçbir usanma, bıkmama, sıkılma olmaksızın, rahatsızlık duymaksızın Allah'ın emirlerine boyun eğerler.³⁷

Münâfiklar da namaz kılar, zekât verirler ama, "râkiûn" sıfatı, aynı ibadetleri yapan mü'minleri onlardan ayırır. İman eden kimselerin söyledikleriyle inandıkları, kalpleriyle dilleri birbirinin aynıdır. Oysa münâfiklar, ağızlarıyla inandıklarını söylerler, kalpten inanmazlar, kıldıkları namaz şekilsel olup içerik ve anlamdan yoksundur.³⁸ Namazlarındaki rükûda, rükûya anlam yükleyen duygu ve düşünce gibi içsel boyut dikkate alınmaz. Rükû sadece bir görüntüsel davranıştan ibaret kalır. Dolayısıyla dinî açıdan hiçbir değer taşımaz.

Âyette geçen "rükû" kelimesi, nüzûl sebebi olarak aktarılan bir habere dayanılarak, rükûya varma eylemi şeklinde anlaşılmıştır. Burada sözü edilen rükû, namaz kılmakta ve zekât vermekte olan kimselerin duygu ve düşüncelerini ifade etmek için kullanılan bir kavram olup, Allah'a boyun eğmeyi ifade eder, mü'minlerin Allah'a kullukta bulunurken huşû, kendini alçaltma ve tevazu gibi tecrübe ettikleri duyguları anlatır. Mü'minler içlerinden gelerek, gönül huzuru ve mutluluk içerisinde, gösterişe kaçmaksızın Allah'a karşı sorumluluklarını yerine getirirler. Rükû kelimesine bu anlamı verdiğimizde, rükûya varma fiilinin içerisinde, sakladığı manalar hakkında önemli ipuçları elde etmiş oluruz. Bu durumda "rükû"nun, kulun Allah karşısındaki ruh halini ve Allah'a her zaman itaat etmeye hazır durumda bulunduğunu anlatan bir kelime olarak âyette kullanıldığını söyleyebiliriz.

Tefsirlerde, namaz esnasında rükûya gidildiği sırada zekâtın verildiği şeklinde bir habere yer verilir. Rükû yaptığı sırada zekât veren kimselere örnek olarak Hz. Ali gösterilir. Anlatılan bu olay namaz ibadetinin yapılaş kurallarıyla uyumamaktadır. Çünkü bir kimse namaz kılarırken, namaz dışında bir eylemle meşgul olamaz. Hz. Ali gibi, dinî konularda hassas bir insanın ibadet kurallarını -tefsirlerde anlatıldığı şekilde- ihlâl etmesi düşünülemez. Dolayısıyla tefsirlere girmiş olan bu haber doğru olmayabilir. Ya da namazın kesin kurallarının belirlendiği tarihten önce Hz. Ali'nin böyle bir davranış sergilemiş olabileceği söylenebilir.

Müslümanı Niteleyici Sıfatlardan Birisi Olarak Rükû

Rükû, müslümanı tanımlayan sıfatlardan birisidir, müslüman olmanın bir sembolüdür. Kur'an, müslüman bir kişiyi başkalarından ayırt eden sıfatlar arasında "rükû"yu özellikle saymaktadır.

³⁷ ez-Zemahşerî, a.g.e., I/635-636; er-Râzî, a.g.e., IV/382-383; Abdullah İbn Ahmed en-Nesefî, *Medâriku't-Tenzil ve Hakâiku't-Te'vil*, Dâru'n-Nefâis, Beyrut, 1996, I/418; el-Merâğî, a.g.e., II/458; Muhammed Mahmûd Hicâzî, *et-Tefsîru'l-Vâzih*, Dâru'l-Ceyl, Beyrut, 1993, I/529; Vehbe ez-Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-Münîr*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1991, VI/234; Ateş, a.g.e., III/19.

³⁸ er-Râzî, a.g.e., IV/382-383; el-Merâğî, a.g.e., II/458.

"Allah, mü'minlerden canlarını ve mallarını cennet kendilerinin olmak üzere satın almıştır. Allah yolunda savaşır, öldürürler ve öldürülürler. Bu, Allah'ın, Tevrât'ta, İncil'de ve Kur'an'da üstlendiği gerçek bir sözdür! Kim Allah'tan daha çok sözünde durabilir? O halde O'nunla yaptığınız bu alışverişinizden ötürü sevinin. Gerçekten bu, büyük başarıdır. Tevbe edenler, ibadet edenler, hamdedenler, seyahat edenler, rükû edenler, secde edenler, iyiliği emredip kötülükten menedenler ve Allah'ın (yasak) sınırlarını koruyanlar... (ne mutlu onlara)! İşte o mü'minleri müjdele."³⁹

Bu iki âyetin birbirleriyle ilintili mi, yoksa her birinin bağımsız mı olduğu konusunda görüş ayrılığı vardır. Kimi yorumcular birinci âyetin diğerinden bağımsız olduğunu ileri sürer. Bazıları da iki âyetin birbiriyle irtibatlı olduğunu söyler. Bu irtibata göre, Allah ile alışveriş yapan mü'minler, ancak bu sayılan sıfatları taşıyan kimseler olabilirler. Bu yorum ve anlamlandırma tarzının bir zorlama olduğunu düşünenler, sayılan sıfatların, mü'minlerin olgunluğunu gösteren özellikler olduğunu belirtirler. İki âyeti birlikte değerlendirenlere göre, ikinci âyette Yüce Allah, canlarını ve mallarını cennet karşılığında satan mü'minlerin özelliklerini sayar. Allah'ın, canlarını ve mallarını satın aldığı mü'minler, bu güzel (etik manada estetik) sıfatlarla, değerli özelliklerle vasıflandırılan kimselerdir.⁴⁰

Mü'mini tanımlayıcı, niteleyici sıfatlardan birisi, "râkiûn" (rükû edenler) diye âyette ifade edilir. "Râkiûn" kelimesi, "sâcidûn" (secde edenler) kelimesiyle birlikte, namaz kılmak olarak değerlendirilir. Sahip oldukları bu sıfatın bir gereği olarak mü'minler, rükû ve secde eylemini içine alan namaz ibadetine büyük ilgi gösterirler. Rükûsuyla ve secdesiyle namazı tastamam kılarlar, farz ve nâfile namazlarında rükû davranışını sergilerler. Özellikle rükû etmenin ve secdeye kapanmanın, sayılan bu sıfatların arasında yer alması; rükû ve secde eyleminde Yüce Allah'a gösterilen alçak gönüllülüğün, kendini küçük görmenin ve boyun eğişin ifade edilmesi yüzündendir.⁴¹

Tevbe, ibadet, hamd, seyahat, rükû ve secde eylemleri, Allah ile alışveriş yaptığı söylenen mü'minlerin özellikleri olarak açıklanmış olsalar bile, bu eylemlerin, olgun mü'minlerin yapageldikleri genel davranışlar olduğunu söyleyebiliriz. Mü'minlerin yapageldikleri, dolayısıyla onların sıfatları olarak âyette ard arda sayılan "rükû ve secde" eylemleri, namaz kılmak şeklinde anlaşılmıştır. Namaz içerisindeki bu iki eylemi tek tek birer özellik olarak düşünebiliriz. Rükû tek başına mü'minin bir etkinliği olarak, Yüce Allah'a gösterdiği, alçak gönüllülüğün, boyun eğişin anlatım biçimidir ve onu başkalarından ayıran bir sıfattır.

³⁹ Tevbe, 9/111-112.

⁴⁰ İbn Atıyye Endelûsî, *el-Muharreu'l-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1993, III/88; el-Kurtûbî, a.g.e., VIII/172; İmâduddîn Ebu'l-Fidâ İsmail İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1997, II/406; el-Merâgî, a.g.e., IV/176-177; Yazır, a.g.e., IV/2624-2626.

⁴¹ Endelûsî, a.g.e., III/88; el-Kurtûbî, a.g.e., VIII/172; İbn Kesîr, a.g.e., II/406; el-Merâgî, a.g.e., IV/176-177; es-Sa'dî, a.g.e., s. 311; Yazır, a.g.e., IV/2624-2626.

Rükû müslüman olmanın bir göstergesidir. Müslümanlar, rükûnun da içerisinde yer aldığı namazı bir alışkanlık haline getirirler. Dışarıdan bakanlar onları bu görünüşleriyle tanırlar. “Rükû”nun bir müslümanın ayırt edici özellikleri arasında sayıldığını açıklayan âyetlerden birisi de Fetih sûresinde geçer:

“Muhammed Allah’ın elçisidir. Onun yanında bulunanlar, kâfirlere karşı şiddetli, kendi aralarında merhametlidirler. Onların, rükû ve secde ederek Allah’ın lütuf ve rızasını aradıklarını görürsün.”⁴²

“Mü’minleri Allah ile olan ilişkilerinde rükû ve secde ederlerken görürsün” açıklaması, namaza kendilerini verdiklerini, onu alışkanlık haline getirdiklerini görürsün anlamındadır. Allah onları çok namaz kılmakla nitelemiş ve namazı, önemli rükûnlarından ikisiyle dile getirmiştir. Rükû ve secde halleri, mü’minlerin ibadet sırasındaki duruş ve görünüşleridir. Namaz müslüman için sembol yönü olan bir ibadettir, müslüman olmanın bir sembolüdür. Âyetteki ifade biçiminin çağrıştırdığına göre; bu sanki onların her zamanki görünüşleridir. Rükû ve secde halindeki görünüş, Allah’a ibadet etmenin sembolik durumudur. Bu duruş, onların iç hallerindeki gerçek durumun aslı görünüşüdür. Hayatın her anında şeklen rükû-secde halinde olmasalar da, manevî olarak iç dünyalarında rükû ve secde halini tecrübe ederler. Rükû ve secdeleriyle yaratılmışlara değil, Allah’a boyun eğler. Mü’minler bu ibadet aracılığıyla Rab’lerinin rızasına ulaşmayı, sevap kazanmayı amaçlarlar. Allah için, samimiyetle, O’ndan ödül umarak, çok sevap bekleyerek, O’nun lütuf ve ihsanını isteyerek namazı kılarlar. İç benliklerinde, kalplerinin derinliklerinde Allah’ın rızasını kazanmayı umarlar. Zihinlerinin meşgul olduğu, bütün arzu ve ilgilerinin yöneldiği şey Allah’ın rızasıdır.⁴³

İnsanlar dünya hayatında çeşitli kişi, gurup ya da kurumlara boyun eğer, itaat ve bağlılık gösterirler. Bu itaat ve özdeşleşme onların kişiliklerinin bir parçası haline gelir. Bir müslümanın kişiliğini oluşturan unsurların başında ise onun Allah’a itaati ve boyun eğmesi gelir. O fiziksel varlık ve kurumların ötesinde bir varlığa boyun eğer. Bu boyun eğme onu, Allah’a boyun eğmeyenlerden ayırır. Bir müslümanın kişiliğini oluşturan Allah’a boyun eğme ilkesinin dindeki sembolik ifadesi rükûdur. Dolayısıyla “rükû” müslümanın kişiliğinin göstergelerinden birisi sayılır.

Kâbe Merkezli Bir İbadetin Tamamlayıcı Unsuru Olarak Rükû

Rükû, namaz ibadetini tamamlayan beden dili sembollerinden birisidir. Namaz ibadeti ve onun tamamlayıcı unsurlarından birisi olan rükû, Kâbe sembolü esas alınarak yerine getirilir. Bu yüzden konuyla ilgili iki âyeti, yukarıda verdiğimiz başlık altında değerlendirmeyi uygun bulduk.

⁴² Fetih, 48/29.

⁴³ Kutub, a.g.e., VI/3332; es-Sa’dî, a.g.e., s. 739; el-Merâğî, a.g.e., IX/232; Hicâzî, a.g.e., III/496; el-Ebü Bekr Câbir el-Cezâirî, *Eyseru’t-Tefâsîr*, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 1995, V/118; Mahmut Toptaş, *Kur’an-ı Kerim Şifa Tefsiri*, Cartaş Yayınları, İstanbul, 1998, VII/190; Vecdi Akyüz, *İbadet İnkeleri*, İlke Yayıncılık, İstanbul, 2002, s. 42-43.

"Biz Beyt'i (Kâbe'yi) insanlara sevap kazandıracak bir toplantı ve güven yeri yaptık. Siz de İbrahim'in makamından bir namaz yeri edinin (orada namaz kılın). İbrahim ve İsmail'e: "Tavaf edenler, ibadete kapananlar, rükû ve secde edenler için Ev'imî temizleyin!" diye emretmiştik."⁴⁴

Yüce Allah, Hz. İbrahim ve İsmail'den, Kâbe'yi, şirk, puta tapma şeklindeki her çeşit manevî pislikten, anlamsız konuşmalar ve tartışmalar gibi görünür kirlerden temizlemelerini istemiştir. Âyette geçen "âkifin" Beyt'in yakınında oturan, orayı terk etmeyen, Mekke halkından olup orada ikamet eden, "itikâf"a giren kimseler olarak anlaşılmıştır. "Rükû ve secde edenler" ifadesi tek başına bağımsız olarak değerlendirildiğinde 'namaz kılanlar' olarak anlaşılmıştır. "Rükûkei's-sücûd", rükû ve secdeyi içine alan namazı edâ edenlerdir. "Âkifin" kelimesine ayakta duranlar, yani namazda kıyam edenler, anlamı verildiğinde, ard arda gelen "âkifin rükûkei's-sücûd" lâfızları namaz kılan kimsenin bedensel vaziyet alış şekilleri olan kıyâm, rükû ve secde manasına gelir. Eğer "âkifin" genel olarak namaz kılma anlamında düşünülürse, "ukûf'un rükû ve secdeyi içine alan bir ibadet olduğu söylenebilir."⁴⁵

Hz. İbrahim ve İsmail, Beyt'in temizliğini insanlar hac ve namaz ibadetlerini yapabilsinler diye gerçekleştirmişlerdir. Yüce Allah, namaz kılanlara, ibadetlerinde Beyt'e yönelmelerini emretmiştir. İnsan, şükür, övgü, yardım isteme, rahmet ve destek talebinde bulunma amacıyla yaratıcısına yönelme ihtiyacı duyar. Allah, bunun için kendisine nispet ettiği sembolik bir mekân tayin etmiştir.⁴⁶

Derveze ve Süleyman Ateş, İslâm'daki namaz ibadetinin belli beden dili sembollerinden olan kıyam, rükû ve secdenin İslâm'dan önce, Araplar tarafından bilinen ve Kâbe'de yapılagelen bir ibadet şekli olduğunu belirtirler. Rükûlu ve secdeli namazın Hz. İbrahim döneminden beri devam ettiğini, vakitli olmasa da Arapların bu şekilde namaz kıldığını ifade ederler. Kâbe ve çevresine Mescid-i Haram denilmesi, "mescid"in de secde edilen yer olması, burada rükûlu secdeli namaz kılındığının kanıtı olarak gösterilir.⁴⁷

Rükû, namazı tamamlayan davranış kalıplarından biri olmakla beraber, tek başına da bir ibadet olarak düşünülebilir. Yalın haliyle de rükûnun bir ibadet olduğunu söylemek yanlış olmaz.⁴⁸

Âyette rükû, namaz ibadetinin, beden dili sembollerinden birisi olarak kabul edilir. Hac ibadeti ile birlikte namaz, dolayısıyla namazın ifade biçimlerinden birisi olan rükû Kâbe merkezli bir ibadet olarak düşünülür. Beyt

⁴⁴ Bakara, 2/125.

⁴⁵ en-Neseffî, a.g.e., I/125; Ebu'l-Hasen Muhammed İbn Habîb el-Mâverdî, *en-Nüketü ve'l-Uyûn*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, tsz., I/188; el-Kâsimî, a.g.e., I/362-363; el-Merâğî, a.g.e., I/176-177; ez-Zuhaylî, a.g.e., I/304.

⁴⁶ el-Merâğî, a.g.e., I/176-177; Yazır, a.g.e., I/494.

⁴⁷ İzzet Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadis*, Çev. Ahmet Çelen ve Diğerleri, Ekin Yayınları, İstanbul, 1998, IV/428; Ateş, a.g.e., VI/20.

⁴⁸ Bayraktar Bayraktı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, Bayraklı Yayınları, İstanbul, 2001, II/223.

sembolü esas alınarak yapılan ibadetlerde iman edenler, Allah'a yönelerek, O'na karşı hissettiklerini, tasavvurlarını, O'ndan istediklerini ifade ettikleri bir tecrübe yaşarlar. Bu tecrübeyi beden diliyle ifade ediş şekillerinden birisi de rükûdur.

*"Bir zamanlar İbrahim'e Beyt (Kâbe)'nin yerini açıklamış (ve ona şöyle emretmiştik): "Bana hiçbir şeyi ortak koşma ve tavâf edenler, ayakta duranlar, rükû ve secde edenler için evimi temizle."*⁴⁹

Belki söz konusu mekan, çöplerin bırakıldığı bir alandı ve İbrahim'e buranın pislikten temizlenip, Beyt'in inşası emredilmişti. Ya da burası, putların konulduğu yapıların işgal ettiği bir yerdirdi de, Yüce Allah, bu yapıların yıkılıp, yerine yeni bir binanın inşasını ve buranın putlardan temizlenmesini emretmişti. Hz. İbrahim, Beyt'i inşa etmeden önce, inşaatın yapılacağı yerde Cürhüm ve Amalika halkının putlarının varlığı ile ilgili haberler aktarılır. Ayetin anlamı, "binayı inşa ettikten sonra, Allah'a ortak koşmayı, Hak'ı yalanlamayı içeren her türlü şeyden onu temizle" de olabilir.⁵⁰

Temizliğin, hem küfürden, putlardan, Allah'a ortak koşmaktan, isyan etmekten hem de görünür pislikten temizlik manasında olduğunu söyleyenlerin yanında, sadece putlardan temizliğin söz konusu olduğunu söyleyenler de vardır. Ayet, "Beyt'i, orada putlara tapmaktan temizle!" şeklinde de anlaşılabilir. Bu temizlik, orada tevhîd inancını izhâr etmeyi emreden bir durumdur. Beyt'in inşa ediliş amacı, Allah'a kulluktur. O yüzden putlara tapmaktan, şirkten arındırılması gerekir. Bu temizlik, Beyti tavaf ederek ve namaz kılarak ibadet yapanlar içindir.⁵¹

Âyetteki "kâimîn" kelimesi, namaz kılanlar anlamındadır. Bu kelimenin ardından, rükû ve secdenin gelmesi, namazın rükunlarını açıklamaya yöneliktir. Böyle bir anlatım biçimi, bu ibadetin dindeki yerinin büyüklüğünü gösterir. Yüce Allah, burada namazın önemli rükunlarını sıralamıştır: Kıyâm, rükû, ve secde. Namaz kılan, namazında, kıyâm, rükû ve secdeyi birlikte eda eder. "Tavâf" ile "namaz" metinde yan yana getirilmiştir. Her ikisi de Kâbe merkezli bir ibadettir. Tavâf Kâbe'nin bulunduğu mekanda yapılırken, namaz Kâbe'ye yönelerek eda edilir.⁵²

Namaz ibadeti, dolayısıyla rükû davranışı Kâbe sembolü esas alınarak yerine getirilir. Kâbe, Allah'a ortak koşmayı, ilâhî gerçekliği yalanlamayı, görmezlikten gelmeyi, putlara tapmayı ifade eden her türlü uygulamadan uzak tutulmalı, arındırılmalıdır. O, ancak Tevhîd inancını ortaya koymayı, Allah'a kulluğu ifade etmek için kendisine yönelinen bir semboldür. Rükûlarıyla Kâbe'ye yönelen mü'minler, bu tavırlarıyla Allah'a ortak koşmaktan yüz

⁴⁹ Hac, 22/26.

⁵⁰ er-Râzî, a.g.e., VIII/219; eş-Şevkânî, a.g.e., III/557-558; el-Kurtûbî, a.g.e., XII/26; Muhammed İbn Muhammed İbn el-Muhtâr eş-Şankîti, *Advâ'u'l-Beyân fi İzâhi'l-Kur'ân bi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1995, IV/296-297.

⁵¹ er-Râzî, a.g.e., VIII/219; eş-Şevkânî, a.g.e., III/557-558; el-Kurtûbî, a.g.e., XII/26; eş-Şankîti, a.g.e., IV/296-297.

⁵² er-Râzî, a.g.e., VIII/219; eş-Şevkânî, a.g.e., III/557-558; el-Kurtûbî, a.g.e., XII/26; eş-Şankîti, a.g.e., IV/296-297.

çevirdiklerini, tevhîd inancını ve Allah'a kulluklarını izhâr etmiş olurlar. Âyette, Kâbe sembolü esas alınarak gerçekleştirilen tevhîd inancının ortaya konulduğu dört eylemden (tavaf, kıyâm, rükû ve secdeden) birinin rükû olduğu açıklanır. Allah-insan iletişiminin önemli formları arasında sayılan rükû, bağımsız bir etkinlik olmayıp, Kâbe sembolüyle bağlantılı bir şekilde edâ edilir.

Allah İçin Yapılan Bütün İyiliklerin Özeti Olarak Rükû

Rükû, insanın Allah için yapacağı bütün hayırların (iyiliklerin) merkezinde yer alır. Rükû, ibadetin bir parçası, ibadet de bütün hayırların bir parçasıdır. Bu konuyla ilgili bir açıklama daha önce Tevbe sûresinin 112. âyetinde geçmişti. Orada tevbe, ibadet, hamd, seyahat gibi eylemlerin ardından rükû sıralanmıştı ve genelden özele yani ibadetten rükûya doğru bir gidiş vardı. Hac sûresinde ise, özelden genele, yani rükûdan ibadete doğru bir gidiş vardır.

*"Ey inananlar, rükû edin, secde edin, Rabb'inize ibadet edin, hayır işleyin ki umduğunuza eresiniz."*⁵³

Âyette sırasıyla önce rükû ve secdeden, ardından "ibâdetten", sonra da "hayr"dan söz edilmiştir. Bu sıralamaya göre namaz, "ibâdet" in kapsamı içine girer, onun bir çeşidi olur, "ibâdet" de "hayr" türlerinden birisi olur. Hayr'ın Ma'bûd'a ibâdetten/kulluktan oluşan çeşidi, ilâhî buyruklara gösterilen saygıdan ibarettir. "Rükû edin, secde edin" demek, Allah tarafından size emredilen namazı kılın demektir. "İrkeû vescüdû" ile kastedilen, farz namazdır. Rükû ve secde namazın en önemli iki rükûdüdür. Namaz bu iki rükûne nispet edilerek zikredilmiştir. Bu iki rükûndan söz edilmesi, namazdan söz edilmiş olması yerine geçer. İbadetlerin en önemlisi olan namaz "rükû ve secde" ile tahsis edilmiştir. (Sınırları, şekil ve kalıpları verilmek suretiyle anlatılmıştır). Önemine dikkat çekmek için, rükû ve secde namaza tahsis edilerek, ona özgü rükûnlardan kabul edilecek biçimde dile getirilmiştir.⁵⁴

Mü'min, "hayr" kapsamında her iyiliği yapan kimsedir. Bir mü'minin Allah adına yapmak durumunda olduğu öncelikli "hayr" ibadettir. İbadetler içinde de en önemli, din açısından en belirleyici olanı ise, rükû ve secdeden teşekkül eden namazdır. Rükû ve secde bireyin Allah karşısında işleyeceği bütün hayırların (iyiliklerin) özeti gibidir. Rükû ve secde aracılığıyla doğrudan Allah'a gösterilen saygının alanı, bütün ilâhî buyruklara gösterilen saygı şeklinde genişler, yayılır. Rükû ve secde sembolizmi altında mü'min bütün ilâhî buyruklara saygıyı, itaati ve bağlılığı itiraf eder, bu konuda kararlı ve devamlı olduğu bilincini canlı tutar.

Allah'ın Bir Seçimi Olarak "Rükû" Formu

Rükû, Yüce Allah'ın seçtiği ve içeriğini tevhîd ilkelerine göre düzenlediği bir ibadet formudur. "Rükû" nun cemaatle birlikte yapılması, yaşanan tecrübenin yoğunluğunu artırır.

⁵³ Hac, 22/77.

⁵⁴ er-Râzî, a.g.e., VIII/254; el-Kurtûbî, a.g.e., XII/66; eş-Şevkânî, a.g.e., III/585; Hasan Basri Çantay, *Kur'an-ı Hakîm ve Meâl-i Kerim*, Elif Ofset, İstanbul, 1992, II/613.

“Namazı kılın, zekâtı verin, rükû edenlerle (Allah’ın huzurunda eğilenlerle) beraber eğilin.”⁵⁵

“Namazı kılın” sözü, İsrailoğullarına yapılan bir hitaptır. Bu hitapta onlara şöyle seslenilmektedir: Müslüman olun, müslümanlar gibi davranın, namaz kılmayı kabul edin, onun farzıyetine inanın, müslümanların kıldığı gibi kural ve ölçülerine uygun olarak siz de namazı eda edin. Bu âyetlerdeki dinî hükümler, İsrailoğullarına hitaben ortaya konmuş olsa bile, Muhammed ümmeti için bağlayıcıdır.⁵⁶

Âyette özellikle “rükû”dan söz edilmesi, farklı biçimlerde yorumlanmıştır. Bunlardan birisi, rükûnun namazın rükûnlarından olması ve namaz gibi değerlendirilmesidir. Bu âyette, namazın rükûnlarından olan “rükû” ile, namazın bütünü kastedilmiştir. “Verkeû mea’r-râkiîn” ifadesinde mecaz-ı mürsel vardır. Mecaz-ı mürsel, parçadan, kısımdan bahsedip, bütünü işaret etmek, kastetmektir. Âyette “rükû” söylenmiş, namaz anlatılmak istenmiştir. Âyette özellikle rükûdan söz edilmesinin sebebini, İsrailoğullarının namazlarında rükûya varmamalarında arayanlar olmuştur. Yahudiler ve Hıristiyanların namazlarında kıyamdan doğrudan doğruya secdeye gittikleri, rükû etmedikleri söylenir. Bu durumda rükûlu namaz (Yahudilik ve Hıristiyanlıktan farklı olarak) İslâm dinine özgüdür. (Rükû sembolü diğer peygamberlerin ve ümmetlerinin ibadet şekilleri arasında yer almış olabilir.) Nitekim namazın bölümleri “rek’ât” diye isimlendirilir. Rükûdan özellikle bahsedilmiş olmasının sebebini açıklamaya çalışan yorumlardan birisi de şudur: Rükûya eğilmek Câhiliye inancı mensuplarının zoruna gidiyordu, onlara ağır geliyordu. İslâm kalplerine yerleşince, içleri bunu kabullendi ve Allah’ın “rükû edin” emrine boyun eğdiler.⁵⁷

Bu âyette anlatıldığına göre Allah, İsrailoğullarının, Hz. Muhammed’in öğretilerine, Kur’an’ın mesajlarına uygun olarak rükûlu, secdeli namaz kılmalarını istemiştir. İsrailoğullarının da belli şekilde Allah ile iletişim kurma (ibadet etme) formları vardı. Allah, bu âyette, ibadet formlarının ve dolayısıyla Allah tasavvurunun Hz. Muhammed’in getirdiği mesajlara uygun şekilde düzenlenmesini emretmiştir. Rükû basit, sıradan bir ibadet formu olmayıp, bizzat Allah’ın seçtiği ve içeriğini tevhid ilkesi doğrultusunda doldurduğu bir semboldür. Rükû’nun asıl anlamı içerik olarak Allah’a boyun eğmektir. İsrailoğulları, daha önceki peygamberlerin öğretileri ve gelenekleri doğrultusunda bir Allah tasavvuru ve dünya görüşü oluşturmuşlar, Allah’ın Hz. Muhammed aracılığıyla bildirdiği öğretiye karşı çıkmışlardır. Allah’ın istediği gibi değil, kendi bildikleri ve alıştıkları gibi inanmak ve davranmak istemişlerdir. Gerçekten Allah’a boyun eğen kimseler olsalardı, Hz. Muhammed’in getirdiği öğretilerde yer alan “rükû” sembolü ile ifade edilen itaat ve boyun eğişi gösterirlerdi. Fakat kendi bireysel ve toplumsal benliklerini

⁵⁵ Bakara, 2/43.

⁵⁶ en-Neseî, a.g.e., I/86; el-Bursevî, a.g.e., I/121-122; Yazır, a.g.e., I/337.

⁵⁷ el-Kurtûbî, a.g.e., I/235-236; el-Endelûsî, a.g.e., I/136; es-Sâbûnî, a.g.e., I/54; Yazır, a.g.e., I/337.

aşamadılar. Allah karşısında kendi statülerinin düşük ve konumlarının aşağı olduğunu kabul etselerdi, Allah'ın huzurunda hiç tereddüt etmeden rükûya varırlardı. Allah'ın onlardan rükûya varmalarını istemesi, benliklerini, gururlarını bir yana bırakmalarını, Hz. Muhammed aracılığıyla gönderdiği mesajlara boyun eğip, itaat etmelerini istemesi demektir.

Yukarıdaki âyette yer alan, “mea'r-râkiîn”, ifadesindeki “mea” kelimesi, birliktelik ve topluca bir arada bulunmayı belirtir. Âyette namazın ilk emredilişi, cemaatle namaz kılmayı içermez. “Mea” ifadesiyle verilen emirde cemaatten söz edilir. “Rükû edenlerle beraber...” ifadesinden bunun cemaatle birlikte yapılan bir ibadet olduğu anlaşılmaktadır. Bu beraberlik, Allah'a ibadet edenlere katılmayı, onlarla birlikte aynı duygu ve düşünceleri paylaşmayı ifade eder. Cemaatle kılınan namazda, kendini gösterme söz konusudur.⁵⁸

Namaz savaşa, namaz kılınan yer de, savaş alanına benzer. Savaş saflar halinde cemaatle yapılır. Topluluktan güç doğar. Sûfi yaklaşıma göre, “rükû edenlerle birlikte rükû etmek”, insanın varlığını, benliğini yok ederek, varlıklarını, benliklerini yok edip, feda edenlere uymak suretiyle Mevcûd'a (Mutlak Varlığa) kavuşmasıdır.⁵⁹ İnsan ile Allah arasında yaşanan tecrübe sadece birey Allah ilişkisi şeklinde gerçekleşmez. Aynı zamanda bireyin dinî tecrübeyi topluma katılarak yaşaması ile de gerçekleşir. Yaşanan böylece tecrübeye birey—toplum—Allah üçlüsünün katılımı söz konusudur.

Müfessirler bu âyetin yorumunda rükûnun içeriğine ilişkin açıklamalara da yer vermişlerdir. Namaz, kalbin iyilik ve temizliğiyle bir tür mi'râcî/yükselişi olup, beden hareketlerindeki saygı ve vakarı da içine alır. Namazdaki beden hareketlerinden rükû, tevâzu ve alçakgönüllülüğü ifade eder. Rükû tam manasıyla Allah'a boyun eğişin somut bir göstergesidir. Aslında Allah tarafından yaratılan bütün varlıklar her durumda rükû halini içsel-dışsal olarak tecrübe etmek durumundadırlar. Hayatın tamamı ancak böylece Allah'ın hükümranlığı altına, O'nun iradesinin emrine girmiş olur.⁶⁰

Hız. Meryem'in Rükûsu

Kur'an, peygamberler dışında bazı kimselerin Allah'a kullukta göstermiş oldukları samimiyeti örnek olarak sunar. Kur'an'ın Allah'a kullukta model kişilik olarak sunduğu kimselerden birisi de Hz. Meryem'dir. Hz. Meryem Allah'a kulluk ederken “rükû” da etmiştir. Fakat Hz. Meryem'in rükûsunun şekil açısından nasıl olduğu hususu Kur'an'da açıkça belirtilmemiştir. Bu yüzden konuyla ilgili âyete getirilen yorumlar birbirinden farklı olmuştur. Ancak rükûnun içeriği konusunda herhangi bir görüş ayrılığı yoktur. Hz. Meryem'in rükûsunun şekil özelliği, tam manasıyla neyin karşılığı olduğu, eğer bir ibadet bütünüdür parçasıysa sıralamasının nasıl olduğu,

⁵⁸ el-Kurtûbî, a.g.e., 1/237-238; Bayraklı, a.g.e., 1/381.

⁵⁹ el-Bursevî, a.g.e., 1/121-122.

⁶⁰ Yazır, a.g.e., 1/337; Bayraklı, a.g.e., 381.

secdeden önce mi, sonra mı geldiği açıkça bilinemediği için Âl-i İmran sûresindeki rükûya “Hz. Meryem’in rükûsu” nitelemesinde bulunduk.

“*Ey Meryem, Rabb'ine divan dur, secde et, ve (O'nun huzurunda) rükû edenlerle beraber rükû et!*”⁶¹

“Rükû” ile, huşû ve ihbât (sönme) kastedilir. “Secde”nin asıl anlamı aşırı derecede çökme, batma, dibe gitmedir. Rükû ise böyle değildir. Rükû zahiri anlamda eğilmektir. İfade ettiği, içerdiği anlam ise, alçak gönüllülük göstermek ve huşû içerisinde bulunmaktır. Bu âyetin öncesinde belirtildiğine göre, Yüce Allah Hz. Meryem’i yaratılan kadınlar arasında seçkinlerden kabul etmiştir. Bu seçilmişliğin, ayrıcalığın bir ifadesi, minnettarlık ve şükran belirtisi olarak Meryem’in Allah’a yönelmesi beklenir. Hz. Meryem’in, “kunût, secde ve rükû” ile ifade edilen eylem ve tutumlarla Rab için ibadete koyulması düşünülür. Kendisine verilen üstünlük ve ayrıcalık karşısında Meryem’e düşen görev Allah’a itaat ve nimetlere şükretmektir. Âyette geçen “kunût” kelimesine, huşû içinde, boyun eğerek Allah’a itaat etmek, Allah’a itaatta devamlı olmak, namazda uzun rükû yapmak, namazda kıyâmı (ayakta duruşu) uzun yapmak, Allah için ihlaslı/samimi olmak, Rabb’in divanına durmak gibi anlamlar yüklenmiştir.⁶²

Âyetteki “rükû” kelimesinin alabileceği anlamın, namaz mı, Hz. Muhammedin şeriatındaki namazdan farklı bir şekil mi yoksa Hz. Muhammedin şeriatında yürürlükte olan rükû eylemi mi olduğu tartışılmıştır. “Secde”ye secdeye kapanma anlamı, “rükû”ya namaz manası yüklenmiştir. Böylece, sanki âyette Meryem’e namaz kılarak secde et denilmiştir.⁶³

Yahudilerin ve Hıristiyanların bilinen namazlarında “rükû” şeklinde bir eylem bulunmadığı belirtilir. Tevrat’ı araştırdığını belirten bir yorumcu, Hz. İbrahim ve ondan sonra gelen peygamberlerin namazında rükûya rastlanmadığını belirtir. Bugün bile Yahudilerin namazlarında rükû olmadığı söylenir. Bu durumda onların namazı, secde davranışı şeklinde duadan ibarettir. Rükû sözlükte, namaz kılama anlamına da gelir. Dolayısıyla buradaki rükû zâhiri anlamda değil, namaz kılamak anlamında kullanılmış olabilir. Bu âyette sözü edilen namazda önce secde edilmektedir. Hz. Meryem’in yaşadığı dini düzenlemede secdenin rükû’dan önce yapılmış olabileceğini, cümlede, secdenin rükû’dan önce gelmesinin bu görüşü yansıttığını ileri sürenler de vardır. Cümlede kelimelerin dizilişinin bir hüküm belirtmediği, namazdaki fiillerin sırasını göstermediği görüşü de gözden uzak tutulmamıştır. Hamdi Yazır, Hz.

⁶¹ Âl-i İmrân, 3/43.

⁶² el-Beyzâvî, a.g.e., I/159; İbn Kesîr, a.g.e., I/371; ed-Dımeşkî, a.g.e., I/262; el-Kâsimî, a.g.e., II/61-62; el-Merâğî, a.g.e., I/498; ez-Zuhaylî, a.g.e., III/224; Yazır, a.g.e., II/1097-1098.

⁶³ el-Beyzâvî, a.g.e., I/159; el-Kâsimî, a.g.e., II/61-62.

Meryem'in namazında kıyam ve secdenin yanında rükû'nun bulunabileceği ihtimalinden söz eder.⁶⁴

Hz. Meryem'in rükûsunun şekli ve namaz içerisindeki düzenleniş biçimi hakkında Kur'an'da açık bir ifade yoktur. Bazı yorumcular bu rükûnun Hz. Muhammedin şeriatındaki gibi rükû formunda olduğunu söylerler. Bazı yorumcular ise, Yahudilerin kaynaklarında ve geleneklerinde rükûya rastlanmamasını gerekçe göstererek Hz. Meryem'in rükûsunun namaz (dua) anlamına geldiğini kabul etmişlerdir. Bu namaz secde yapılmak suretiyle kılınmaktadır. Ayette önce "secde"den sonra "rükû"dan söz edilmesi bazılarının zihninde, "Hz. Meryem'in namazda önce secdeye kapandığı, sonra rükû vaziyeti aldığı" düşüncesini uyandırmıştır. Fakat Hz. Meryem'in namazında rükû ile secdenin yer değiştirmiş olacağı ve rükûnun secdeden sonra geleceği düşüncesini gerekçelendirmek mümkün gözükmemektedir.

Hz. Meryem'in rükûsunu açıklayan "Mear'râkiin" (rükû edenlerle birlikte) ifadesi, namaz kılanlarla beraber, onlarla birlikte ol, onların davrandıkları gibi davran; tek başına değil, namaz kılanlarla birlikte cemaatle namaz kıl, anlamındadır.⁶⁵ Yüce Allah Hz. Meryem'den, hem bilfiil toplanıp diğer iman edenlerle bir araya gelerek, hem de içeriği Allah'a ibadet olan kolektif şuuru yaşayarak "rükû" etmesini ister.

Hz. Meryem'in "rükû"su, ister rükûya varmak anlamında olsun, isterse namaz kılmak manasına gelsin, bir minnettarlık belirtisi olarak Allah'a yönelmeyi ifade eder. Rükû kelimesinin ya da rükû sembolünün ruh ve öz bakımından içeriğini doldurmak için ayette kullanılan kelime "kunût"tur. Bu kelimenin yol göstermesiyle "rükû" sembolünün ifade ettiği içeriğin, huşû içinde Allah'a boyun eğerek itaatte bulunmak ve bunu sürekli yapmak, Allah için içtenlik ve samimiyet göstermek olduğu sonucuna varabiliriz.

Sonuç

Rükû ve ona benzer, yakın özellikteki, biçim ve şekillerdeki beden dili sembolleri insan insana ilişkilerde tarih boyunca kullanılmış ve bugün de kullanılmaktadır. Bu tür davranışları gösteren kimse kendisini karşısındakinden daha küçük konuma indirir, onun önünde kendisini küçük duruma düşürür. Rükû ve benzer türde davranış gösterdiği kimsenin egemenliği karşısında boyun eğer, saygısını ve itaat ruhunu böylece ortaya koyar. Alçakgönüllülük sergiler, kendini ondan aşağı görür. Bu tür bir ruh hali içinde onu selamlar. Sosyal hiyerarşinin ve statülerin geçerli olduğu ortamlarda genellikle ast üste karşı böyle semboller kullanır. Rükû sembolünü, büyüklüğünün ve üstünlüğünün sınırı olmayan tanrısal makam karşısında kullanan insan, böylece O'na olan saygı ve itaatını dile getirmiş olur. Kur'an, insanların kullanageldikleri bir

⁶⁴ el-Beyzâvî, a.g.e., I/159; ed-Dımeşkî, a.g.e., I/262; el-Kâsimî, a.g.e., II/61-62; Yazır, a.g.e., II/1097-1098.

⁶⁵ el-Beyzâvî, a.g.e., I/159; İbn Kesîr, a.g.e., I/371; ed-Dımeşkî, a.g.e., I/262; el-Merâğî, a.g.e., I/498; ez-Zuhayfî, a.g.e., III/224; Yazır, a.g.e., II/1097-1098.

sembolü (rükûyu) Allah-insan iletişimde kullanmayı öngörmüştür. Yoksa yeni bir şey icat etmiş değildir.

Dinî ritüelin bir görünür, bir de içsel olmak üzere iki temel boyutu vardır. Bu iki boyut birbirine sıkıca bağlıdır. Ritüel, dinle ilgili her türlü biçimsel ve simgesel eylemdir. Çeşitli şekillerde ritüelleri sergileyen kimseler, hareketleri/filleri aracılığıyla bedenlerine anlamlı bir duruş verirler. Dinler hareket ve tavır dilini, ilk çağlardan beri kullanagelmışlerdir. Dinlerin kullandığı semboller ve pratikler bir dizi simge içerir. Bu simgeler, stilize, ritmik, sürekli tekrar edilen, klişeleşmiş, biçimsel –el bağlamak, eğilmek gibi- dinî amaçlı itikat sembolleridir. Tanrı ya da tanrısal güçler karşısında ibadet formu olarak belirli fiillere başvurulur. Kur'an'ın mü'minlerden yerine getirmelerini istediği ibadet formlarından birisi, namaz bütünlüğü içerisinde yer alan parçalardan rükûdur. Rükû bedensel bir görüntü olarak, elleri dizlere dayayıp, bedenin belden yukarısı yere koşut gelecek tarzda eğilmektir.

Toplumun düzenli bir biçimde işlemlerini sağlayan değerlere gösterilmesi gereken sadakati pekiştirmek, dinî ritüellerin işlevlerindedir. Dinî ritüeli meydana getiren formalizm aracılığıyla, insanın kutsalla ilgili değerlere itaat duygusu canlı kalır. Ritüeller, değerleri ve duyguları eyleme çevirebilecek niteliktedirler. Bir ritüel olarak rükû davranışı da, ilâhî buyruklara saygı göstermeyi, Allah'a boyun eğmeyi hem sembolize hem de motive eder, kolaylaştırır. Hac sûresi 77. âyette, rükû, ilâhî buyrukları içine alan "hayr" kavramının kapsamı içinde değerlendirilir. Rükû ile hayr (ilâhî değerlere uygun bütün iyi davranışlar) arasındaki ilişkiye işaret edilir. Rükûdaki şekli, duygusal ve düşünsel boyun eğiş, Allah'ın bütün buyruklarına boyun eğme ve itaat biçiminde bireyin hayatına yansır. Nitekim bazı yorumcular, Mâide sûresi 55. ve Mürselât sûresi 48. âyetindeki "rükû" kavramını, Allah'ın koyduğu değerlere inanma, itaat etme, Kur'an'ın sunduğu değerleri benimseme anlamında değerlendirmişlerdir. Onlara göre rükû, sadece ibadet maksadıyla yapılan bedensel bir sembol değil, ilâhî değerlere uymayı da içine alacak şekilde anlam genişliğine sahip bir kavramdır. Rükû, bir ritüel olmanın dışında, gerekli durumlarda Allah'a boyun eğmeyi de kapsar.

Dinsel ayinler yalnız başına olduğu gibi, ortaklaşa da gerçekleştirilirler. Bakara sûresi 43. ve Âl-i İmrân sûresi 43. âyetlerde geçen "mea'r-râkiîn" (rükû edenlerle birlikte) ifadesi, söz konusu dinî davranışın cemaatle birlikte yapıldığını belirtir. Ortaklaşa aynı dinî davranışları gerçekleştirmek, aynı duygu ve düşünceleri bir arada paylaşmak demektir. Topluca yaşanan dinî tecrübe daha güçlü hissedilir. İnsan tek başına değil, aynı davranışı sergileyen ve benzer duyguları hissedenlerle birlikte hareket eder.

Dinî ritüel, insanların duygularını uyandırır, harekete geçirir. Ritüellerle, kutsal varlığa duyulan derin saygı dile getirilir. Bu tür simgeler, saygıyla karışık korku duygusunu tecrübe ettirir. İnançları sürekli olarak canlı ve güçlü tutar. Ritüel, dindar kişide, uygun heyecan ve coşkuyu, his ve düşünceyi ortaya çıkarır. Kimi zaman dinsel ritüeller korku hissini ortaya çıkarırken, kimi

zaman da sevgi, saygı, huşû gibi duyguları harekete geçirir. Bazen de insanın ümit ve beklentileri ritüelin uyandırdığı ruh halini teşekkül ettirir. İslâm dininin ibadet formlarından rükû sembolü, Hz. Dâvûd'un Allah'a yönelişi olarak, (38/24) onun bağışlanma dileğini, tevbesini, pişmanlık duygusunu, şükür ve minnettarlığını; Hz. Meryem'in rükûsunda, (3/43) şükran ve minnettarlığı, Allah için ibadete koyulmayı, huşû içinde Allah'a boyun eğmeyi içerir. Tevazu, alçakgönüllülük, kendini küçük görme, boyun eğme, Allah rızasına ulaşma ve sevap kazanmayı amaçlama, Allah'ın lütuf ve ihsanını isteme, ümit etme, Kur'an'da geçen "rükû" sembollerinin içeriğini dolduran anlamlardır.

Dinî davranışlar, dinden dine farklılık arz ederler ve belirli bir dinden olmanın göstergesi sayılırlar. Bir ritüel olarak yalnız Allah'ın huzurunda eğilmek, rükûya varmak mü'minlerin ayırt edici özelliğidir. Kur'an, mü'minleri "râkiûn" diye tanıtır. Rükû etmeyi, onların belirgin vasıflarından birisi olarak görür. Âyetlerde "râkiûn" (rükû edenler), kelimesi mü'minin tanımlayıcı, niteleyici sıfatlardan birisini dile getirir. Rükû filini de içine alan namaz, müslüman için sembol yönü olan bir ibadettir ve müslüman olmanın bir sembolüdür.